

Hız. Peygamber'in İslâh Metodu

The Prophet's Method of Reforming Society

Abdurrahim ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Şanlıurfa/Türkiye
Asist. Prof. Harran University Faculty of Theology, Department Islamic History, Şanlıurfa/
Türkiye

a.rahimarslan1975@gmail.com | orcid.org/0000-0002-8630-4149

DOI: 10.47425/marifetname.vi.1082355

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 3 Mart /March 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 7 Haziran /June 2022

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran /June 2022

Atf | Cite as

Arslan, Abdurrahim. "Hz. Peygamber'in İslâh Metodu [The Prophet's Method of Reforming Society]". Marifetname. 9/1 (Haziran/2022), s. 83-110.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Siirt University Faculty of Divinity. Siirt/Turkey.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marifetname>

mail: sifdergisi@gmail.com

Hz. Peygamber'in Islâh Metodu

Öz: Toplum islâhı her zaman güncelliğini koruyan bir konu olmuştur. Bundan dolayı da tarihin her döneminde yaşanan kötü durumu düzeltmek için islâh ve değişim çağrısı yapan, değişik isimlerle ortaya çıkan ve toplum islâhına çözüm sunmaya çalışan, çeşitli akım ve ideolojiler hep var olmuştur. Fakat bu hareketler –bazı yönlerden muvaffak olmuşlarsa da- kapsamlı bir islâh gerçekleştirememişlerdir. Ancak tarih, en kapsamlı ve en mükemmel islâh faaliyetinin Hz. Muhammed'in gerçekleştirdiği islâh hareketi olduğunu kayıt altına almıştır. Hz. Peygamber risaletle görevlendirildiği zaman her açıdan yozlaşmış bir çevreyle karşılaşmış dolayısıyla hedefine kolay bir şekilde ulaşamamıştır. Aksine büyük zorluklarla, engellerle, uzun süren inatla, zulümle ve kuşatmalarla karşılaşmıştır. Fakat bütün bu zorluklara rağmen kısa bir sürede büyük değişimler gerçekleştirmiştir. O iddia edildiği gibi bu değişimi kılıç ve mucizelerle değil, kâinatta var olan ilahî yasalara uygun ve fetânetle hareket ederek gerçekleştirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber sosyolojik anlamda belli bir toplumsal projeye zuhur etmiş ve o proje çerçevesinde değişimini planlayarak uygulamıştır. Akla hitap etmesi, ilmî faaliyetlere önem vermesi, getirdiği ilkeleri hayatında uygulayarak model olması, davetinde şiddet ve zorlamaya başvurmaması bu metodun önemli özelliklerinden bazılarıdır. İşte bu çalışma her türlü cehalet ve batıl inancın yaygın olarak yaşandığı bir toplumu islâh ederken Hz. Peygamber'in takip ettiği yöntemi ve kullandığı üslubu incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Peygamber, Toplum, Islâh, Câhiliye, Ahlâk.

The Prophet's Method of Reforming Society

Abstract: Reforming Society has always been a topical topic. For this reason, there have always been various movements and ideologies that call for improvement and change in order to rectify the bad situation. This movements emerged under different names and tried to offer solutions to improve the society. But these movements – although they were successful in some ways – did not achieve a comprehensive improvement. However, history has recorded that the most comprehensive and perfect remedial action was Hz. Mohammad's remedial action. When Hz. Mohammad was appointed as a prophet, he encountered an environment that was corrupt in every aspect, so he could not reach his goal easily. On the contrary, it faced great difficulties, obstacles, long-term stubbornness, persecution and sieges. But despite all these difficulties, he has made great changes in a short time. He made this change not with the sword and miracles, as claimed, but by acting intelligently and in accordance with the divine laws existing in the universe.

The Prophet emerged with a certain social project in the sociological sense and planned and implemented his change within the framework of that project. Appealing to the mind, giving importance to scientific activities, being a model by applying the principles it brought in his life, not resorting to violence and coercion are some of the important features of this method. this work aims to examine the method followed by the Prophet and the style he use while he corrects a society in which all kinds of ignorance and superstition are prevalent.

Keywords: History of Islam, Prophet, Society, Reform, Jahiliyya, Morality.

Giriş

Salâh kökünden mastar olan ıslâh kelimesi sözlüklerde ifsâd kelimesinin karşıtı olarak geçmekte ve genel olarak “zararlı davranışları düzeltmek” anlamında kullanılmaktadır.¹ Buna göre ıslâh, bir şeyde oluşan zarar veya bozulmayı ortadan kaldırmak, onu yararlı yapmak ve güvenliğini tekrar sağlamak anlamına gelir. Dolayısıyla dilsel olarak ıslâh, kusurları gidermek, iyileştirmek ve geliştirmek için değişmek, daha iyi ve daha yüksek bir konuma geçmektir. Salâh kelimesi Kur’ân’da bazen (سَيِّئ) kötü iş² bazen de (فساد) bozgunculuk³ kelimesine karşılık kullanılmış olup⁴ ondan türeyen ıslâh ifadesi, bir şeyi tesis etmek, çarpıklıklarını değiştirmek ve ona iyilikte bulunmak anlamında kullanılmıştır.⁵ Kur’ân’a dikkatli bir şekilde bakıldığında onun esas mesajının hidayet ve ıslâh olduğu görülecektir. Kur’ân ıslâha davet ve teşvik ederken onun karşıtı olan fesadı yasaklamış ve ıslâh görevini Peygamberlerin misyonu ve birincil vazifesi olarak değerlendirmiştir.⁶ İnsanlığın sağduyu ve itidal çizgisinden sapıp bozulduğu zamanlarda yüce

1 Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Saïd el-Askerî, *Kitâbü Tashihî'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, (Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, 2007), 95.

2 Tevbe, 9/102.

3 A'râf, 7/56.

4 Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 289.

5 Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdi el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fî Kur'âni'l-Azîm*, Dubai: Merkez el-Mâcid li's-Sakâfe ve't-Turâs, 2006), 95-96; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 397-398.

6 Hûd, 11/88.

Allah gönderdiği elçiler vasıtasıyla onları doğru yola irşâd etmiştir. Son Peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed de bu misyonu en iyi şekilde yerine getirmiştir. Nitekim onun hayatı incelendiğinde, toplumun ıslâh ve değişiminde örnek bir şahsiyet olduğu görülmüştür. Tarihin her döneminde yaşanan kötü durumu düzeltmek için ıslâh ve değişim çağrısı yapan, değişik isimlerle ortaya çıkan ve toplum ıslâhına kendi bakış açısıyla çözüm sunmaya çalışan, çeşitli akım ve ideolojiler hep var olmuştur. Fakat bu hareketler –bazı yönlerden başarılı olmuşlarsa da– kapsamlı bir ıslâh gerçekleştirememişlerdir. Ancak tarih, en kapsamlı ve en mükemmel ıslâh faaliyetinin Hz. Muhammed’in gerçekleştirdiği ıslâh hareketi olduğunu kayıt altına almıştır.

Kuşkusuz günümüzde insanlar yaşadıkları sorunlar sebebiyle, Hz. Peygamber’i tanımaya ve sorunları çözme konusunda şiretinden istifade etmeye her zamankinden daha çok muhtaçtırlar. Ancak Hz. Peygamber’in hayatını öğrenmek ve onu anlamak için sadece siyer kitaplarını okumakla yetinilmemelidir. Hz. Peygamber’i daha iyi tanımak ve onu örnek almak için insanlarla ilişkilerini, toplumun sorunlarıyla nasıl ilgilendiğini, bu sorunlara ne tür çözümler getirdiğini, insanları nasıl davet ettiğini vb. konuları incelemek ve öğrenmek önem arz etmektedir. Hz. Peygamber’in toplumun inşasında meydana getirdiği yeniliklerin ve gerçekleştirdiği değişimin idrak edilebilmesi için onun gönderildiği toplumun sosyal ilişkileri, dinî inançları vb. özelliklerinin bilinmesi önemlidir. Ancak çalışmamızın gayesi bu toplumu ayrıntılı bir şekilde ele almak değildir. Anılan toplumun durumu hakkında kısa bir tahlil yapmak, toplumdaki dejenere olmuş insanî değerlere ana hatlarıyla işaret etmeye çalışmak ve Hz. Peygamber’in bu dejenerasyona uğramış insanî değerleri ıslâh ederken sorunlara yaklaşımını incelemektir. Hz. Peygamber toplumda inanç, ahlâk ve sosyal ilişkiler bakımından çok ciddi ve köklü değişimler gerçekleştirmiştir. O bu değişimi gerçekleştirirken ne tür adımlar atmış, nasıl bir üslup kullanmış bunları tespit etmek önem arz etmektedir. Zira bu tespitler Hz. Peygamber’in hayatını daha iyi anlamaya katkı sunacağı gibi, günümüzde farklı kisveler ve şekillerde tezahür eden bazı cahilî uygulamaların ıslâhında da faydalı olacağında şüphe yoktur. Çünkü Hz. Peygamber’in ıslâh yöntemi, vahye dayanan kapsamlı ve gerçekçi bir yöntemdir. Hz. Peygamber’in ıslâh yöntemi sadece etik bir

söylem değil, aynı zamanda sosyal düzeydeki bu etik söylem için zihinsel, metodolojik, manevi ve davranışsal bir farkındalık hareketidir. Nebevî islâh yöntemi, bir tecrübe çerçevesinde mücadele verme yöntemidir. Bu nedenle tevhîd nizamı, tüm insanlar için evrensel bir modeldir ve bütün bunlar, Hz. Peygamber'in İslâm'ın mesajını iletme çabası olan ve ilahî yöntem ile gerçeklik arasındaki rasyonel etkileşim olan Resûlullah'ın siretiyle temsil edilmiştir. Bir başka ifade ile Yüce Allah'ın insanlar için uygun gördüğü tevhîd nizamının bir ilmî yönü vardır ki buna vahiy denilmekte bir de pratik ve uygulanmalı bir yönü vardır ki bu da Hz. Peygamber'in sîretidir.

Yüce Allah Hz. Peygamber'i elçi olarak gönderdiği zaman, o, hedefine kolay bir şekilde ulaşmamış, aksine büyük zorluklarla, karşılaşmıştır. Dolayısıyla onun sîreti, mucizelerin ve tabiatüstü olayların bir kaydı değildir. Ancak sağlam bir tevekküle dayanan yorucu bir mücadeledir. O hayatında kâinatta var olan ilahî yasalara uygun ve fetânetle hareket etmiştir. Bu nedenle, bilim adamları ve davetçiler, onun bu sağlam yöntemini tespit etmek ve açıklamak için gayret sarf etmelidir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda “*Hz. Peygamber, gönderildiği toplumu nasıl islâh etmiştir?*” sorusuna cevap bulmaya gayret edilmiş ve bu husus üzerinde durulmuştur. Ancak bu sorunun cevabını bulmamız için ilk önce Hz. Peygamber'in gönderildiği çevrenin özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in hayatını ele alan kaynaklar genellikle onun geldiği coğrafya ve toplumu ve özellikle de Hicâz bölgesi üzerine yoğunlaşarak câhiliye dönemini anlattıktan sonra Hz. Peygamber'in sîretini aktarırlar. Ancak Hz. Peygamber'in Risâleti cihanşümul olduğundan anılan dönemde bütün dünyanın durumuna göz atmak daha isabetli olacaktır.

1. Hz. Peygamber'den Önce İnsanlığın İçinde Bulunduğu Duruma Genel Bir Bakış

Bi'setten önce insanlık doğru yoldan sapsmış inanç, ahlâk ve bütün insanî değerler yozlaşmış, hakkın yerini batıl almıştı. Yeryüzünde adalet, merhamet ve iffet gibi değerler unutulmuştu. Nitekim Hz. Peygamber, bi'setten önce beşeriyetin içinde bulunduğu durumu şöyle izah etmiştir: “*Allah yeryüzü ehline baktı Ehl-i Kitap'tan geriye kalan bazı kalıntılar dışında ister Arap*

olsun, ister Acem hepsine öfkeleni.”⁷ Bi’setten önce şirk, sapkınlık ve bozgunculuk yeryüzünde öyle bir dereceye ulaşmıştı ki erhamü’r-râhimîn olan Allah’ın öfkesine sebep olmuştu. Hadiste geçen “kalıntılar” ifadesinden tevhide inananların çok küçük bir grup olduğu anlaşılmaktadır. Bunların sayısı o derece düşük idi ki yaşadıkları toplumlarda olumlu anlamda bir etkileri söz konusu değildi. Aynı zamanda bunlar bir arada değil, dünyanın değişik yerlerinde dağınık bir halde yaşıyorlardı. Dolayısıyla muvahhîd bir toplum söz konusu değildir. Bu durum hakikati bulmak için birçok yeri dolaşan Selmân-ı Fârisî’nin hayat hikâyesinde açıkça görülmektedir. Selmân’ın kendisinden tavsiye aldığı Ammûriye’deki Hristiyan din adamının: “Evlâdım! Vallâhi bugün yeryüzündeki insanlardan yanına gitmeni tembih edebileceğim, bizim düşüncemizde olan hiç kimse bilmiyorum!”⁸ anlamındaki sözleri de bu durumu desteklemektedir.

Binaenaleyh Hz. Muhammed’in peygamber seçildiği sırada insanlık âlemi bütünüyle tefessüh etmişti. Doğuda Fars imparatorluğunda hâkim din Mecûsîlik, Bizans’ın hâkim olduğu bölgede ise Hıristiyanlık hâkimdi. Fakat her iki devlet de emirler ve hanedanlık fertlerinin birer kötülük silsilesi oluşturan savurgan hareketleriyle korkunç bir uçuruma doğru sürükleniyordu. Her iki devlet de içten içe çürümüş, halk zulüm ve baskı altında ezilmiş kangren olmuştu. Asya, Avrupa ve Afrika zulüm ve cehaletin pençesinde inliyordu. Halkın malı, canı ve namusu hükümdarların veya onların velayetini ellerinde bulunduran birtakım sefih kişilerin ellerinde birer oyuncak halinde idi. Cehalet, bütün şiddetiyle beyinlerini uyutmuş, düşünsel gücü yok etmiş, halkın maneviyatını esastan sarsmıştı. Halk arasında ne olduğunu ne olacağını, nereye gittiğini, niçin yaşadığını bilen, bilmek isteyen hemen hiç kimse yok gibiydi.⁹ Katâde b. Di’âme es-Sedûsî (ö. 117/735), İslâm’dan önce özellikle bu çevredeki Arapların içinde bulunduğu durumu şöyle açıklar: “Bu bölgedeki Araplar değer bakımından en değersiz, yaşam

⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sabîhi Müslim b. Haccâc*, (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabiyye, 1973), 17/197.

⁸ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyüb es-Sedûsî, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, (Beirut: Dâru’s- Sâdır, 2005), 1/162-164.

⁹ Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2013), 22-23; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2015), 208.

şartları yönünden en berbat, en fakir ve sapkınlık açısından, sapkınlıkları en belirgin olan insanlardı. Bir kayanın başına sıkıştırılmış (bir av misali), Pers ve Roma gibi iki aslanın pençeleri arasında yer alıyorlardı. O zamanlar memleketlerinde başkalarını kışkıracak hiçbir güzellik yoktu. Onlardan hayatta olanlar çok kötü şartlarda yaşamlarını sürdürürken ölenler ateşte yok oluyordu. O devirde yeryüzü sakinleri arsından onlardan daha kötü durumda olanı bilmiyoruz. Ta ki İslâm geldi onunla ülkelere yerleştiler, geçim kaynakları çoğaldı, insanlara hükümdar oldular ve gördüğünüz bütün bu nimetlere kavuştular.”¹⁰

1.1. Hz. Peygamber'in Zuhur Ettiği Çevrenin Özellikleri

Bi'setten önce genel anlamda dünya bu durumdayken son elçinin zuhur ettiği yer olan Arap yarımadasında toplum, kabileler halinde örgütlenmiş bir grup Arap kabilesi ve göçebe bedevilerden oluşmaktaydı. Kabile ve ittifaklarına sadakat, Arap toplumundaki örgütlenmenin temelini teşkil ediyordu. Çoğunluğunun benimsediği inanç putperestlik olmakla birlikte çeşitli inanışların, dinlerin, anane ve hurafelerin iç içe yaşadığı bir durum söz konusuydu. Yani, hem siyasi hem de dinî yaşamları ilkel bir durumda idi.¹¹ Bu dönemi yaşayanlardan biri olan Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670) bu çevrenin hem maddi hem de manevi yönden içinde bulunduğu kötü durumu şöyle anlatmıştır: “Bizler, lağım böcekleri, pis solucanları, akrep ve yılanları yiyen insanlardık. Evlerimiz, üzerine uzandığımız toprak, giydiklerimiz ise deve yahut koyunyününden ördüklerimizdi. Dinimiz ise bizim birbirimizi öldürmemiz, birbirimize zulmetmemiz, yemeğimize iştirak etmesinden korkup, kız çocuklarımızı diri diri gömmemiz şeklindeydi.”¹²

Ca'fer b. Ebî Tâlib'in (ö. 8/629), Necâşi'ye hitaben yaptığı konuşma Resûlullah'ın zuhur ettiği çevreyi şu şekilde şöyle betimler: “Ey Hükümdar! Biz cahil bir toplumduk. Putlara tapar, ölü hayvan eti yer, her türlü kötülüğü

¹⁰ Ebü'l-Fidâ İmâdiddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *Tefsi'rül-Kur'âni'l-'azîm*, (Riyad: Dâru Taybe 1999), 4/40.

¹¹ Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev., Neşet Çağatay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 7.

¹² Ebü'l-Fidâ İmâdiddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Mısır: Hier Neşriyat, 1997), 9/627; İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Örnek Halîfeler Dönemi*, İstanbul Beyan Yayınları 2017), 96-97.

işlerdik. Akrabalarımızla ilişkimizi keser, komşuluk hakkına riayet etmez-
dik. İçimizden güçlü olanlar, zayıf olanları ezerdi. Uzun bir süre bu hâlde
yaşadık. Sonra Allah bize içimizden nesebini, doğruluğunu, güvenilirliğini,
iffetini bildiğimiz bir Peygamber gönderdi. O bizi Allah'ın birliğine ve iba-
detine davet etti. Bizlerin ve atalarımızın taptıkları taş ve putların ibadetine
son vermeye çağırdı. Bize doğru konuşmayı, emaneti yerine ulaştırmayı, ak-
rabalık bağlarını yaşatmayı, komşuluk hakkına riayet etmeyi, haramdan ve
kan dökmekten sakınmayı emretti. Her türlü çirkinlikten, iftira etmekten,
yalan söylemekten, yetim malı yemekten, iffetli kadınlara dil uzatmaktan
menetti. Bize sadece Allah'a ibadet etmeyi ve ona bir şey ortak koşmamayı
emretti.”¹³ Bu dönemin tanıklarından olan Mugîre ve Ca'fer'in bu açıkla-
malarından ve çeşitli kaynaklardan istifade ederek bu çevrenin en belirgin
özelliklerini birkaç maddede toplamak mümkündür.

1- Batıl inanç: Bu çevrede her türlü batıl inanç yaygın bir şekilde görül-
mekte idi. Onlar sadece ahlâkî açıdan değil akıl yönünden de bir yozlaş-
ma yaşıyorlardı. Öyle ki işitmeyen görmeyen maddeleri ilah edinmişlerdi.
Üstelik ilahlarının sayısı yüzleri buluyordu. Hatta Hz. Peygamber onları
tevhide davet edince onunla alay edip “*Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?
Bu gerçekten şaşılacak bir şey!*” diyorlardı.¹⁴ Onlardan biri yolculuk sırasında
konakladığı zaman etraftan en güzel taşı seçer kendine Rab edinirdi. Yola
çıktığı zaman onu atar bir sonraki konak yerinde başka bir taş seçer ona
tapardı.¹⁵ Hatta ibadet edecek bir taş bulamadığı vakit biraz kum toplar
yanındaki süttten üstüne döker ve ona tapardı.¹⁶

2- Asabiyet/kavmiyetçilik:¹⁷ Arap, bağlı olduğu kabilesi uğruna suçun
muhtevasına ve sebebine aldırmandan her türlü kutsalı çiğner ve her türlü
bozgunculuğu yapardı. Bundan dolayı onlardan bazılarında “*الاحمق المطاع*”

¹³ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/248.

¹⁴ Sad, 38/5.

¹⁵ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbi el-Kûfî, *Kitâbü'l-Esnâm*, (Kahire:
ts.), 33.

¹⁶ eş-Şeyh Hâfız b. Ahmed Hekemî, *M'âricü'l-kabül bi şerbi Sülemi'l-usül ilâ ilmi'l-usül*, (Beirut:
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 255.

¹⁷ Asabiyet ve onunla anlam ilişkisi kurulan: şovenizm ve ırkçılık kavramları hakkında bkz.
Adem Apak, *Şiyyer Araştırmaları*, (İstanbul: Ensar Naşriyat, 2016), 196-199; Kasım Şulul, *İbn
Haldûn'a göre İslâm Medeniyeti*, 4. Baskı, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 94-95.

“İtaat edilen ahmak” deniliyordu.¹⁸ Zira o öfkelendiği zaman, sebebi dahi sorulmadan, onun öfkelenmesiyle binlerce kişi öfkelenir ve binlerce kılıç kınından çekilirdi. Meşhur şâir Düreyd b. Simme'nin (ö. 8/630): “Ben ancak Gazıyye kabilesinin bir üyesiyim eğer o sapıtırsa, ben de sapıtırım. Eğer o irşad olursa ben de doğru yolu bulurum.”¹⁹ şiirinde dile getirdiği gibi, bireyin iradesi tamamen kabilenin iradesi içinde erimiş bir vaziyette idi. Kabilesi açık yanlışta içinde olsa bile kişi onun hatasını doğru olarak görmeli. Dolayısıyla asabiyet câhiliye insanının sağlam bir şekilde tefekkür edebilmesinin önündeki en önemli engellerden birini teşkil ediyordu.

3- İrkçılık: İnsanın değeri yapıp ettiklerinden değil, köklerinin bağlı olduğu atalarından ve soylardan aldığına inanılıyordu. İnsanlar soylarına, cinsiyetlerine, renklerine, ırklarına, dillerine ve geleneklerine göre değer görüyordu; Beyaz mı? Zenci mi? Arap mı? Acem mi? Güneyli mi? Kuzeyli mi? Hadarî mi? Bedevî mi? Bu toplumda kadın hakir görülüyor, kız çocuğu sahibi olmak utanç sebebi sayılıyordu.²⁰ Onlara göre kadın ile mal arasında çok az bir fark vardır. Yani her ikisi de kendilerine miras olarak kalabilen şeylerdir.²¹

4- Atalarıyla övünme ve kibir: Câhiliye insanı Hac ritüellerini tamamladıktan sonra bir araya gelirler ve atalarının yaptıklarıyla övünürlerdi.²² Bunu yapmakla çürümüş kemiklerle övündüklerinin farkında bile değillerdi. Kibirleri o dereceye varmıştı ki onlardan bazıları kendilerini vazgeçilmez sanıyorlardı. Nitekim Hz. Peygamber, Rebîa kabilesine mensup Beşir b. Hassâsiye'ye: “*kendileri olmasaydı dünya içindekilerle birlikte yok olacağını düşünen kavminin arasından, seni İslâm'a getiren Allah'a şükretmez misin?*” demekle bu gerçeğe işaret etmiştir.²³ Bu çevrenin insanı asâbî, sert, çabuk

¹⁸ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eyrâf*, (Beyrut: Dâru'l- Fıkr, 1996), 1/414.

¹⁹ Gazıyye Hevâzin kabilesinin bir koludur. Luvis Şeyho, *Şu'arâ'ü'n-Nasarâniyye kabl'l-İslâm*, Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1991), 752-783.

²⁰ Nahl, 16/58.

²¹ Günaltay, *İslâm Öncesi Araçlar ve Dinleri*, 121.

²² Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ıbbkâmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2006), 3/335.

²³ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415), 6/142.

gocunan, en ufak bir sebepten dolayı heyecanlanan, bir insan tipidir.²⁴ Onlardan bazıları hevâ ve hevesini tanrı edinmiş, peşinde koştukları tutkuları onları kör ve sağır etmiştir.²⁵ Atalarının örf ve âdetlerine bağlılık onların basiretlerini bağlamıştır.²⁶

Özetle bu toplum inançlarını hurafelerden almış ve tamamen cehalete gark olmuş bir halde idi. Hurafelerin hayatlarına hâkim olması onların sağlıklı düşüncelerini engelliyordu. Mantıksal bir akıl yürütme yerine fal ve kehanet gibi boş şeylerle açıklamalarda bulunuyorlardı. Kısacası bu çevrede yaşayan halk, yeterli kültür, tefekkür ve bilgiden mahrum, sosyal ilişkileri bozuk, batıl inanışlar ve değerlere dayanan inanç yapısı ve ahlâkı kokuşmuş durumdaydı. Bundan dolayı da bu dönem “Câhiliye Dönemi” olarak isimlendirilmiştir.²⁷ Hz. Peygamber’in zuhur ettiği çevrenin bariz özelliklerine bu şekilde işaret ettikten sonra şimdi sorumuzun cevabına geçebiliriz. Hz. Peygamber bu çevreyi nasıl ıslâh etmiştir?

2. Hz. Peygamber, Zuhur Ettiği Çevreyi Nasıl Islâh Etmiştir?

2.1. Aklı Kullanma: İnsan, kendisine ulaşan bir daveti değerlendirirken ya aklına uyar ya da arzu ve ihtiraslarının peşinde gider. Aklını kullananlar, kendilerine yöneltilen davetin, doğruluğu üzerinde mütalaa eder. Bu çağrının, kendileri için ne anlam ifade ettiği üzerinde akıl yorar; buna göre bir karara varır ve sonuçta daveti kabul veya reddederler. Arzu ve ihtiraslarına uyanlar ise sadece bedensel hazlarını, geçici isteklerini, adi menfaatlerini dikkate alarak daveti bu açıdan değerlendirirler. İşte Hz. Peygamber’in mücadele ettiği ve yukarıda bir kısım özelliklerini aktarmaya çalıştığımız zihniyet bu ikincisidir. Bu zihniyete sahip; sağduyudan yoksun, tamamen cehalete gark olmuş bu çevreyi Hz. Peygamber, aklını doğru kullanmaya irşâd etmiştir. Kur’ân insanı aklını kullanmaya teşvik ederken, taklit ve akli işlevsizleştirmeyi reddetmeye çağırmış, aklını kullanmayanın hayvanlardan

²⁴ Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 157.

²⁵ Câsiye, 45/23.

²⁶ Bakara, 2/170.

²⁷ Muhammed Mütevellî eş-Şa’râvî, *Tefsîrü’ş-Şi’râvî*, (Beyrut: Ahbâru’l-Yevm, 1991), 24/15268; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 140.

daha aşağı bir derecede olduğunu beyan etmiştir.²⁸ Ayrıca Kur'ân akli kullanılmamayı cehennemliklerin pişmanlık duydukları bir suç olarak saymıştır.²⁹ Zira İnsan akıl sayesinde düşünür, eşya hakkında bir yargıya varır ve bu düşünme sonucunda bir eylem ortaya koyar. Bundan dolayı da birçok âyette akli kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur. İşte Hz. Peygamber bu çevreyi islâh ederken bu âyetler ışığında insanları akıllarını doğru kullanmaya irşâd ediyor ve akli ölçütler çerçevesinde insanlara açıklamalarda bulunuyordu. Böylece muhataplarını düşünmeye sevk edip akıllarını kullanmalarını sağlıyordu.

Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri, Hz. Peygamber'in zina için izin isteyen gençle diyalogudur. Gencin biri Hz. Peygamber'e gelerek onun için zina'yı helal kılmasını istedi. Orada bulunanlar genci sert bir şekilde azarlayarak susturmaya çalıştılar. Hz. Peygamber onu yanına oturtup: *"Böyle bir işi (zina) annen için ister misin?"* diye sordu. Genç, *"Hayır, istemem."* dedi. Hz. Peygamber, *"İnsanlar da anneleri için bunu istemezler."* buyurdu. Hz. Peygamber, *"Peki, kızın için bunu ister misin?"* Genç, *"Hayır, istemem."* dedi. Hz. Peygamber, *"İnsanlar da kızları için bunu istemezler."* buyurdu. Hz. Peygamber, *"Ya kız kardeşin için bunu ister misin?"* Genç, *"Hayır, istemem."* dedi. Hz. Peygamber, *"İnsanlar da kız kardeşleri için bunu istemezler"* buyurdu. Hz. Peygamber, *"Peki, halan için bunu ister misin?"* Genç, *"Hayır, istemem."* dedi. Hz. Peygamber, *"İnsanlar da halaları için bunu istemezler"* buyurdu. Hz. Peygamber, *"Peki, teyzen için bunu ister misin?"* Genç, *"Hayır, istemem."* dedi. Hz. Peygamber, *"İnsanlar da teyzeleri için bunu istemezler."* buyurduktan sonra onun göğsüne elini koyarak dua etti. Bu gencin sonraki yaşamında bu tür kötü şeylere yaklaşmadığı ifade edilmiştir.³⁰ Hz. Peygamber'in bu diyaloguna bakıldığında Kur'ân'dan zina ile ilgili âyetler zikredilmediği gibi zinanın cezasından da söz edilmiştir. Hz. Peygamber bu genci yargılamamış, kınamamış ve bir uyarıda dahi bulunmamıştır. Fakat Hz. Peygamber yumuşak bir dille bu gencin aklına ve duygularına hitap ederek akıl ve insanda doğuştan var olan gerçekler arasında bir denge kurarak onu irşâd etmiştir.

²⁸ Furkân, 25/44.

²⁹ Mülk, 67/10.

³⁰ Nürüddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma'iz-zevâ'id ve menba'il-fevâ'id*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412), 1/341.

Kureyşliler saygı gösterdikleri Husayn b. Ubeyd'i (ö?)³¹ putları hakkında konuşmak için Hz. Peygamber'in yanına göndermişlerdi. Husayn, "*Duydum ki bizim ilahlara hakaret ediyormuşsun...*". Hz. Peygamber sözünü kesmeden Husayn'ı dinledi ve sonra ona: "*Ey Husayn! Kaç ilaha ibadet ediyorsun?*" buyurdu. Husayn, "*Yeryüzünde yedi, semada bir ilaha ibadet ediyorum.*" dedi. Hz. Peygamber, "*Sana bir zarar dokunduğunda kime dua edersin?*" diye sordu. Husayn, "*Semada olana.*" dedi. Hz. Peygamber, "*Ya malına zarar gelse kimden yardım istersin?*" buyurdu. Husayn, "*Semada olandan.*" dedi. Hz. Peygamber: "*Sadece o sana icabet ettiği halde diğerlerini de ona (ibadette) ortak ediyorsun. Peki, ondan memnun olduğun için mi? yoksa ondan korktuğun için mi? ona ibadet ediyorsun?*" diye sordu. Husayn, "*Bunlardan hiçbiri de değil.*" dedi.³² Hz. Peygamber'in bu hitabı üzerine Husayn, "*Onun gibi (eşsiz) biriyle daha önce konuşmadığımı anladım.*" dedi.³³ Bu diyalogda toplum içinde önemli bir yere sahip olan ve Kureyşlileri temsilen Hz. Peygamber'in huzuruna gelen Husayn, onun insanları akıllarını nasıl doğru bir şekilde kullanmaya irşâd ettiğini ikrar etmiştir. Bu diyalogdan sonra -ihtilafı olmakla birlikte- Husayn'ın Müslüman olduğu ifade edilmiştir.³⁴ Ayrıca bu görüşmede âdeti olduğu üzere Hz. Peygamber muhatabın konuşmasını kesmeden dinlediğini görüyoruz. Bilindiği üzere sözünü kesmeden muhatabı dinlemek, ona değer verdiğiniz hissini onda uyandırmakta ve dolayısıyla onu size saygı duymaya ve sizi önyargısız, daha iyi bir şekilde dinlemeye sevk etmektedir.

Hz. Peygamber, bazen muhatabın sorusuna cevabını bildiği bir soruyla karşılık vererek onun aklını kullanarak kıyas yapmaya sevk ediyordu. Bir gün Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e gelerek "*Büyük bir hata yaptım, oruçluyken biraz neşelendim ve eşimi öptüm.*" dedi. Hz. Peygamber ona, "*Oruçluyken ağzını suyla çalkalarsan ne olur?*" diye sordu. Hz. Ömer: "*Zararı yok.*" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*O zaman bu soru neden?*" diye buyurdu.³⁵ Hz. Peygamber'in ıslâh metodunda dikkat çeken önemli hu-

³¹ Bu zat meşhur sahâbe İmrân b. Husayn'ın (ö. 52/672) babasıdır.

³² Atalarını taklit ettiğini kabul ediyor.

³³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/87.

³⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/87; Ebü'l-Ferec Nürüddin Alî b. Bürhâniddin İbrâhîm b. Ahmedel-Halebî, *İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn*, (Beyrut: Dâr el-M'arife, 2012), 1/461.

³⁵ Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-abvezî bi şer-*

suslardan biri de muhatabın seviyesine göre hitap etmesidir. Bir gün bir bedevî yeni doğan çocuğunun rengi siyah olduğu için Hz. Peygamber'e gelip "Ey Allah'ın Resûlü! Benim siyah tenli bir çocuğum oldu." dedi. Hz. Peygamber ona, "Senin develerin var mı?" diye sordu. Bedevî, "Evet var." deyince, "O develerin renkleri nasıl?" diye sordu? Bedevî, "Kırmızı." diye cevap verdi. Hz. Peygamber, "Onların içinde rengi boz olan deve de var mı?" diye sordu, bedevî "Evet var." deyince, Hz. Peygamber, "O boz renk nereden geldi?" diye sordu. Bedevî, "Belki soyunun bir damarı çekmiştir!" dedi. Hz. Peygamber de "Senin bu oğlun da belki bir soyunun damarına çekmiştir!" buyurdu.³⁶ Bu diyalogda Hz. Peygamber bedevîye onun çok iyi bildiği bir şeyi; develerinin renklerini sorarak, aklını kullanarak gerçeği bulmasını öğretmiştir.

Ahlâkî ve toplumsal değerlerin öğretilmesi ve geliştirilmesi sürecinde etkili bir yöntem olarak Hz. Peygamber mukayeseye dayanan temsille anlatım yöntemine büyük önem vermiştir. O verdiği örneklerle muhatabın hayal dünyasında anlattığı konunun bir resmini oluşturup soyut olanı somut hale getiriyor böylece onun zihnini harekete geçirip aklını kullanmasını sağlıyordu. Hz. Peygamber'in bu tür anlatımlarını ortaya koyan birçok hadisi bulunmaktadır. Tirmizî (ö. 279/892) bu tür hadislerin bir kısmını "Kitâbü'l-emsâl 'an Resûlillâh" başlığı altında bir araya getirmiştir.³⁷ Burada konuyla ilgili bir örnek vermekle iktifa edilecektir. Konuyla ilgili en güzel örneklerden biri Hz. Peygamber'in asli vazifesinin ne olduğu, niçin gönderildiğini oldukça veciz ve belîğ bir şekilde ifade ettiği şu hadistir. "Benim durumum, ateş yakan şu adamın durumuna benzer: ateş etrafındakileri aydınlatınca kelebekler ve şu ateşteki böcekler onun içine düşmeye başlarlar. Adam onları engellemeye çalışsa da onlar onu yener ve ateşe girerler. İşte benim ve sizin durumunuz da böyledir. Ben ateşten korumak için sizi kuşaklarınızdan tutup "Ateşten uzak durun! Ateşten uzak durun" diyorum. Siz ise bana üstün gelip onun içine athyorsunuz."³⁸

hi Câmî'î't-Tirmizî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/349.

³⁶ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahibi Müslim*, 10/133.

³⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmî 'u's-sahib*, (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Neşriyat, 1777), 5/144-154.

³⁸ Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî, *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih*, (Ka-

Bu nebevî örnekte teşbih için seçilen unsurlar, müşebbeh ve müşebbeh bih, hem birey ve toplum psikolojisini yansıtmaları hem de aklını kullanmayıp şehvi arzularına kapılan kimsenin akıbeti net bir şekilde tasvir edilmesi açısından anlamlıdır. Bir taraftan akıl sahibi ve aynı zamanda şehvet duygusuna sahip insan, diğer tarafta akıl ve temyiz yeteneği bulunmayan kelebekler... İnsan akıllı bir varlık olmasına rağmen, nefis, şehvet ve şeytan onu tefekkür etmekten, bilinçli hareket etmekten alıkoymaktadır. Zira şehveti peşinde giden kişi olayların iç yüzünü idrak edemediği gibi onların sonuçlarını da düşünemez. Dolayısıyla şehvet onun basiretini bağlayarak ona sefaleti mutluluk, kötülüğü iyilik, çirkinliği güzellik gibi gösterir. İşte Hz. Peygamber bu örnekte şehvî arzularına kapılıp sağlıklı düşünemeyen ve yaptıklarının sonucunu idrak edemeyen kişinin durumunu, alevlerin cazibesine kapılarak onlarda mutluluk arayan fakat cehaletinin kurbanı olup sonunu hazırlayan kelebeklere benzetmiştir. Kendi vazifesini ise insanları şehvi arzuların esiri olmaktan kurtarıp, akıllarını doğru bir şekilde kullanarak doğru sonuçlara varmayı öğretmek olduğunu beyan etmiştir.³⁹

Özetle Hz. Peygamber insanları ıslâh ederken, işin kanıttan yoksun olan duygusal vaaz tarafına çok fazla odaklanmadan, açık deliller kullanarak, muhataplarını aklını kullanmaya sevk etmiş ve onlarda büyük değişimler meydana getirmiştir.

2. 2. İlim: İslâh ve değişimin en önemli vasıtalarından biri de ilimdir. Yüce Allah insanı yarattığı andan itibaren, onun ilim ve irfan sahibi olmasına yardımcı olacak vasıtalarla donatmış ve bu bilgi vasıtalarını kullanmasını ondan ısrarla istemiştir.⁴⁰ Ancak Hz. Peygamber'in zuhur ettiği toplum için ilim özel ilgi alanı olmaktan uzak olduğu gibi, insanların günlük yaşamlarında da böyle bir mesaiye pek lüzum görmedikleri anlaşılmaktadır.⁴¹ İşte

hire: Mektebetü'l-Hânci ts.), 11-13; bu hadisin geniş açıklaması için bkz. Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sabîhi Müslim*, 15/50; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 11/318-319; Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 358-359.

³⁹ Konuyla ilgili benzer örnekler için bkz. Saîd Havvâ, *er-Resul sallallâhu 'aleyhi ve sellem*, (Beirut: 1979), 1/116-126.

⁴⁰ Necip Taylan, "Bilgi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/157-161.

⁴¹ Hz. Peygamber dönemi eğitim ve öğretim faaliyetleri için bkz. Şakir Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, (İstanbul: Nesil Yayınları 2014).

böyle bir çevrede nazil olan Kur'an bir taraftan ilmi elde etmek için çabalamaya, araştırmaya, düşünmeye teşvik ederken diğer taraftan "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır."⁴² beyanıyla da ilmi, insan için bir fazilet, terakki ve değişime yol açan bir gerçeklik olarak tanımlıyordu. İslâm'da bilgi, söz de dâhil olmak üzere her konuda eylemden önce gelir. Nitekim yüce Allah bilgisiz konuşmaktan sakındırmış⁴³ ve onun ilk hitabı da ilim hakkında olmuştur. "Yaratan rabbinin adıyla oku! O insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemler (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini öğreten rabbini sonsuz kerem sahibidir."⁴⁴ Hz. Peygamber'in Hira'da aldığı bu ilk hitapla vahiy, davetin hedefi olan insanın eğitilmesi ve yöntemi olan onu bilgi vasıtasıyla eğitmek ve onda farkındalık oluşturmaya bildirmiştir. Kur'an'da birçok âyette bilginin değeri, insan yaşamı üzerindeki etkisi ve din ve ma'rifetullah bilgisi ile ilişkisi hakkında söz edilmiştir.⁴⁵ İstatistiksel bulguya bakıldığında, "ilim" kökünden kelimeler, Kur'an'da 750'den fazla âyette kullanılmıştır. Kur'an'ın tamamı 78.000 kelime olduğuna göre, her yüz kelimedenden biri "ilim" kökünden gelen bir kelimedir. İlim ile alakalı olan hikmet, tefekkür, fıkıh, idrak, tedebbür gibi kelimeler istatistiğe ilave edildiğinde bu oran daha da fazlalaşacaktır.⁴⁶ İlmin bu öneminden dolayı İslâm dini insanları daha fazla bilgi aramaya teşvik etmiştir. Şurası dikkat çekicidir ki, İlim mevzusuna değinen âyetlerin neredeyse tamamı, Mekke döneminde nazil olmuştur.⁴⁷ Hz. Peygamber bu temeller üzerine davetini inşa etmiş ve insanlığa hitapta bulunmuştur. O, ilimi esas alarak inanç esaslarını güçlendirmiştir. İmanın cehalet, taklit ve zorlamayla değil, bilgi, delil, basiret ve farkındalıkla olması için insanları akli kullanmaya ve ilim talep etmeye çağırmıştır.

Kur'an'ın beyanına göre Hz. Peygamber, yüce Allah'ın insanlığa Allah'ın dinini ve O'nun son ve ebedi kanununu insanlığa öğretmek için seçtiği bir öğretmendir. Nitekim Kur'an'ın birçok âyetinde Hz. Peygamber'in

⁴² Yusûf, 12/76.

⁴³ İsrâ, 17/36.

⁴⁴ Alak, 96/1-5.

⁴⁵ Mücadele, 58/11; Tâhâ, 20/114; Zümer, 39/9; Fâtur, 35/28; Bakar, 2/269.

⁴⁶ Alparslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, (İstanbul: 1992), 49.

⁴⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 632.

misyonu, ümmeti eğitmek ve iyiye yönlendirmek şeklinde açıklanmıştır.⁴⁸ Hz. Peygamber'in kendisi de “*Ben muallim olarak gönderildim.*” diye buyurmuştur.⁴⁹ Ayrıca O'nun ilmin değerini açıklayan ve insanları ilim tahsil etmeğe teşvik eden hadisleri çoktur. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in hayatı boyunca cehaletle nasıl mücadele ettiği ve insanların eğitimine gösterdiği ihtimamı ortaya koyan birçok rivayet yer almaktadır. Kaynaklarda: “*Resûlullah'a geldim. O, ashâbıyla oturmuş, onlarla konuşuyordu...*”⁵⁰, “*Peygamberimizle bir cenazedeyken...*”, “*Peygamberimizle seferdeyken...*”⁵¹, “*Peygamberimizle gazvedeyken...*”⁵² şeklinde yer alan bu ve benzeri rivayetler Hz. Peygamber'in toplumun ıslâhında eğitime verdiği önemi göstermektedir. Konuyla ilgili iki misale yer vermek istiyoruz. Birincisi, Hz. Peygamber bir gün Medine pazarında dolaşırken bir buğday yığını dikkatini çekmiş olacak ki içine elini daldırır ve ıslak olduğunu fark eder. Satıcıya ıslaklığın nedenini sorar satıcı, yağmur nedeniyle olduğunu söyleyince Hz. Peygamber, “*İnsanların görmeleri için ıslak kısmı üste koyman gerekmez miydi?*” dedi. Hz. Peygamber bu tacire bir ceza uygulamadı ancak ona ve onun adında bütün tüccara harika bir ders mahiyetinde olan ve kıyamete kadar insanlar arasında dolaşacak olan şu sözleri buyurdu: “*Aldatan bizden değildir.*”⁵³ İkinci olarak, Hz. Peygamber i'tikâfta iken eşlerinden Hz. Safiyye (ö. 50/670 ?) onu akşam vakti ziyaret eder, bir süre yanında kaldıktan sonra eve dönmek için ayağa kalkar, onu eve götürmek için Hz. Peygamber de onunla birlikte ayağa kalkar. Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) odasının yanında bulunan mescit kapısının yanına geldiklerinde Ensar'dan iki kişiyle karşılaşılırlar. Onlar Hz. Peygamber'e selam verdiler ve hızlıca oradan uzaklaşmaya çalıştılar. Hz. Peygamber onlara “*Acele etmeyin. Yanımdaki kadın Safiyye bint Huyey'dir.*” dedi. Hz. Peygamber'in yanındaki kadının kim olduğunu açıklaması onlara

⁴⁸ Bakara, 2/151; Cuma, 62/2.

⁴⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, (Riyad: Dâru'l-Muğni, 2000), 1/365-366.

⁵⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalâni, *Fethu'l-bâri fi şerhi Sabihi'l-Bubâri*, (Beirut: Dâr el-Ma'rife, 1379), 6/8, 11/43.

⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, 7/52, 8/708, 9/108, 10/470, 11/387, 11/188.

⁵² Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Hüsrevcirdî el-Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü avvâli sabihi's-şerî'a*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 4/113.

⁵³ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sabihi Müslim*, 2/108.

ağır gelmiş olacak ki onlar “Sübhanallah” dediler. Hz. Peygamber “*Doğrusu Şeytan, Âdemoğlunun vücudunda dolaşan kan mesabesindedir. Ben onun kalbinize bir şey atmasından korktum.*” diye buyurdu.⁵⁴ Özetle bu ve benzeri rivayetlere bakıldığında, Hz. Peygamber sokakta, mescitte, mezarlıkta, pazarda her yerde toplumun eğitimiyle ilgilenmiş, hayatın her sahnesinde o sahneyle ilgili eğitici bilgileri işin içerisinde, vaziyetin ortasında, duyguların arasında vermiştir. Muhatabına aklından önce kalbine ulaşan bir dille hitap eden Hz. Peygamber, insanlığın bildiği tüm kaideleri aşan yüce ilkeleri muhatapların ruhlarına ve zihinlerine yerleştiren bir öğretmen ve eğitimci olmuştur.

2. 3. Ahlâk: Kur’ân-ı Kerîm’in beyanına göre⁵⁵ Hz. Peygamber’e “İnsanlara indirilenleri yani Allah’ın hükümlerini söz ve davranışlarıyla onlara açıklama” görevi yüklenmiştir.⁵⁶ Buna göre Hz. Peygamber Allah’ın ahkâmını sözlü veya fiilî olarak açıklamak ve yorumlamakla görevli olduğu gibi inananlara uygulamada örnek olma işlevine de sahiptir. Uygulamada örnek olmak ancak güzel ahlâk ve kusursuz bir yaşam tarzına sahip olmakla mümkündür. Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın fazilet olarak saydığı bütün sıfatlarla muttasıf olduğu tarihî bir hakikattir. Nitekim onun bütün güzel hasletleri şahsında bulunduran ve güzel ahlâkın zirvesinde olduğunu Kur’ân beyan etmiştir. “*Şüphesiz sen yüce bir ahlâka sahibsin.*”⁵⁷ Gerçekten de onun yaşantısının ahlâkî tarafına bakıldığında, müşahede âleminde bizâtihi yaşanarak, olaylara karşı gösterdiği davranışlarıyla onun ahlâk yapısının bütün evrensel ıslâhatçıların ahlâk yapısından mutlak bir şekilde daha üstün olduğunu pratik olarak kanıtlamıştır. Tarihte gelmiş geçmiş ahlâk öğreticilerinin çizdikleri üstün ahlâk kuramları nerede yaşanmış, kim tarafından uygulanmış diye bir soru sorulsa her halde bu soru cevapsız kalacaktır. Fakat Hz. Peygamber aynı zamanda kendi öğretilerinin yaşayan bir örneği idi. Başkalarına öğrettiği ahlâk ve davranış inceliklerini sözde bırakmıyor, bizatihi uygulayarak yaşanan bir hale getiriyordu. Bundan dolayı da Hz.

⁵⁴ Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Subulü'l-hudâ ve'r-reşâd fi sireti hayri'l-ibâd*, (Kahire: Cumhuriyetü Mısır el-Arabiyye Vezâretü'l- Evkâf, 1997), 11/216.

⁵⁵ Nahl, 16/44.

⁵⁶ Kurtubî, *Abkâmü'l-Kur'ân*, 10/109.

⁵⁷ Kalem, 68/4.

Âişe'ye (ö. 58/678) onun ahlâkı sorulduğunda “*Onun ahlâkı Kur’ân idi.*” demiştir.⁵⁸ Bir insanın ahlâkî sırlarını onun eşinden kim daha iyi bilebilir ki? Hz. Peygamberle birlikte yirmi beş yıl bir hayat süren Hz. Hatice (ö. 620), vahyin yeni başladığı sıralarda-onu teselli ederken- onun Peygamber olmadan önce de sonra da nasıl bir ahlâk yapısına sahip olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir. “Allah’a yemin ederim ki Allah seni hiçbir zaman mahcup etmeyecektir. Çünkü sen sıla-i rahim edersin. Doğru konuşursun. İşini görmekten âciz kimselerin ağırlıklarını yüklersin, yoksula verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırırın. Misafiri ağırlarsın. İnsanların başına bir bela geldiğinde onlara yardım edersin.”⁵⁹ Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Âişe, Hz. Enes (ö. 93/711) ve Hz. Peygamber’in yanında bir ömür geçirmiş olan birçok sahâbi onun ahlâkını şöyle anlatmışlardır: “ Hz. Peygamber son derece yumuşak tabiatlı, güzel ahlâklı ve temiz bir yaşantıya sahipti. Güler yüzlü, vakarlı, cesaretle konuşur, kimsenin gönlünü kırmazdı.”⁶⁰ İşte Hz. Peygamber’in şiddet içerikli ve çatışmacı bir ahlâk zihniyetine sahip olan bu çevrenin ıslâhında başarılı olmasını sağlayan en önemli amiller arasında, insanlarla iletişimi kolaylaştıran ve onları etkileyen samimiyet, hoşgörü, af edici ve güzel ahlâkında somutlaşan ilahi bir merhamete sahip olması gibi, birçok hasleti gelmektedir. Kaba ve katı kalpli bir insan –diğer bir kısım erdemlere sahip olsa da–muhataplarının nefretine sebep olur ve onlar böyle bir kimseyi dinlemek istemezler. Kur’ân Hz. Peygamber’in bu ahlâkî yönüne şöyle işaret etmiştir: “*Allah’tan bir rahmet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi.*”⁶¹ Hz. Peygamber’in insanlara karşı yumuşak ve merhametli davranması onlar üzerinde büyük bir etki göstermiştir. Nitekim Uhud Gazvesi’ndeki hataları bağışlanan sahâbiler bir daha böyle bir yanlış yapmamaya çaba göstermiş ve girdiği bütün savaşlarda Hz. Peygamber’in ve komutanların emirlerine ti-

⁵⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, eş-Şeybânî, *Müsned*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 41/148.

⁵⁹ Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fi fînüni'l-meğazi ve's-şemâil ve's-siyer*, (Medine: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1992), 1/169.

⁶⁰ Mevlânâ Şibli Numânî, *Son Peygamber Hazreti Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 575.

⁶¹ Âl-i İmrân, 3/159.

tizlikle uyararak galibiyetler kazanmışlardır. Hz. Peygamber'in insanlara karşı bu şekilde merhametli davranması neticesinde birçok kimsenin Müslüman olduğu da rivayet edilmiştir.⁶² Bu hususta birçok örnek vermek mümkündür. Ancak burada konuyu uzatmama adına sadece birkaç örnek vermekle iktifa edilecektir.

Hz. Peygamber'in herkesi kucaklayan ahlâkı karşısında inananla inmayan, dostla düşman, arasında ayırım yoktu. Bilindiği üzere ona her türlü işkenceyi yapan azılı düşmanları Mekke fethinde O'nun eline düşmüş, karşısında çaresiz kalmışlardı. Fakat o, "*Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi bağışlasın! O, merhametlilerin en merhametlisidir.*"⁶³ âyetini okuyup "*Haydi gidiniz! Hepiniz serbestsiniz.*" diyerek birkaç kişi dışında genel af ilan etti. Bunun üzerine insanlar gruplar halinde gelip Müslüman oldular. Genel af dışında tutulanlardan biri de şiirleriyle Hz. Peygamber ve Müslümanları hicveden Hebbâr b. Esved idi (ö. 15/636'dan sonra). Bu zat bi'setin başlangıcından Mekke fethine kadar Hz. Peygamber'e karşı yapılan her türlü düşmanlık içinde yer almıştı. Hebbâr b. Esved, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'e ağır zulüm yapmış biriydi. Zeyneb, Mekke'den Medine'ye hicret ederken hamileydi. Müşrikler önüne çıkıp onun hicretine engel olmaya çalıştılar. Hebbâr b. Esved, bilerek ve kasden Zeyneb'i iterek, devenin üzerinden yere düşürdü. Zeyneb şiddetle yere çarpmasından dolayı yaralandı ve çocuğunu düşürdü. Bütün bu yaptıklarından dolayı Mekke'nin fethedildiği gün kaçarak uzak yerlere gitmeyi düşündü. Ama Hz. Peygamber'in merhamet ve bağışlayıcılığı onu da huzuruna başvurmaya sevk etti. Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak, "*Ey Allah'ın Resülü! Şüphesiz ben Allah'tan başka ilah olmadığımıza ve senin Allah'ın Resülü olduğuna şehadet ediyorum. Ben senden hep kaçtım hatta acem beldelerine gitmeyi bile düşündüm. Ama daha sonra sizin iyiliklerinizi, size cabillik yapanlara karşı fazilet ve bağışlayıcılığınızı hatırladım. Ey Allah'ın Nebisi biz müşriktik, Allah bizi seninle hidayete erdirdi, belak olmaktan kurtulduk. Bu yüzden cehaletimi ve size karşı yaptığım hataları bağışlayın. Kuşkusuz ben kötü işlerimi ikrar ediyorum, günahımı itiraf ediyorum.*"

⁶² Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ' bi ta'rifi hukukî'l-Mustafâ*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/247; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tabrîr ve'tenvir* (Tunus: Dâr Sahnûn 1997), 4/145.

⁶³ Yûsuf, 12/92.

Bunun üzerine Hz Peygamber şöyle buyurdu, “*Ben seni bağışladım. Şüphesiz Allah, seni İslâm'a yönlendirerek sana iyilikte bulunmuştur. İslâm öncelikleri (geçmişteki suç ve günahları) siler.*”⁶⁴

Hz .Peygamber'in güzel muamelesinden etkilenip Müslüman olan diğer bir kişi de Yemâme'deki Benî Hanîfe kabilesinin lideri Sümâme b .Üsâl'dır) ö⁶⁵.(12/633 . Sümâme, uzun bir süre Hz. Peygamber'e karşı düşmanca tutum ve davranışlar içinde bulunmuş hatta Hz. Peygamber'i öldürmeye bile teşebbüs etmişti.⁶⁶ Bir tesadüf eseri Müslümanların eline düşen Sümâme esir edilerek Medine'ye getirildi. Hz. Peygamber onu bir süre mescidde esir tuttu ve ona iyi muamele edilmesini emretti. Evinden ona yiyecekler gönderdi. Bu süre zarfında Hz. Peygamber ne düşündüğünü sorduğunda her defasında Sümâme: “Eğer öldürürsen intikam alınacak birisini öldürmüş olursun. Eğer fidye istiyorsan sana dilediğin kadar verilecektir.” şeklinde cevap veriyordu. Müslüman olmayı kabul etmeyince Hz. Peygamber, onu serbest bırakmalarını emretti. Mescidin yakınındaki bir bahçede guslettikten sonra Müslüman oldu.⁶⁷ Gördüğü iyi muameleden dolayı olacak ki Sümâme, Hz. Peygamber'e, “*Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a yemin ederim ki senin huzuruna vardığımda yeryüzünde senin yüzünden daha çok nefret ettiğim bir yüz, senin dininden daha çok nefret ettiğim bir din, senin bu şehirden daha çok nefret ettiğim bir şehir yoktu. Şimdi ise senin yüzün bana bütün yüzlerden, dinin bütün dinlerden, şehrin bütün şehirlerden daha sevimli oldu.*” demiştir.⁶⁸

Hz. Ali'nin el-Füls Seriyesi'nde esir edilenler arasında meşhur Hâtım et-Tâi'nin kızı Seffâne (ö. ?) de bulunuyordu. Seffâne, kendini tanıttıktan

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Megâzi*, (Beirut: 1966),2/857-858; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, Riyad: Dâr el-Vatan, 1998), 5/2768; İbn Seyyidünnâs, *'Uyûnü'l-eser*, 2/238.

⁶⁵ Sümâme'nin İslâm'ı ne zaman kabul ettiğine dair kaynaklarda değişik rivayetler bulunmaktadır. Bkz. Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 694-697.

⁶⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakâtul-kebir*, (Beirut: Dâru's- Sâdır, ts.), 5/550.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sirtü'n-Nebeviyye*, 4/187-188; İbn Hacer, *Fethul-bâri*, 8/87-88; Kâdi Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târibul-hamîs fî abvâli enfesi nefis*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 2/335-336.

⁶⁸ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b.Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İsti'ab fî ma'rifeti'l-asahâb*, (Ammân: Dâru'l-Alâm, 2002), 107.

sonra Hz. Peygamber'den güzel muamele istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona iltifatta bulundu. Sadece iltifat etmekle kalmayıp onu serbest bıraktı, binek ve harçlık vererek Şâm'da bulunan kardeşi Adî b. Hâtim et-Tâî'nin (ö. 67/686) yanına gönderdi. Bunun üzerine Seffâne Müslüman oldu. Müslüman olmadan önce mutaassıp bir Hristiyan ve gaddar bir İslâm düşmanı olan Adî Hz. Peygamber hakkında duydukları sebebiyle, onun bir hükümdar mı yoksa bir Peygamber mi olduğu hususunda tereddüt etmişti. Kardeşinden Hz. Peygamber'in kendisine yaptığı güzel muameleyi dinleyince memnun kaldı ve kabilesinden bir heyetle Medine'ye gitmeye karar verdi. Medine'ye gelmesini ve Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmasını Adî şöyle anlatır: *"Medine'ye vardığımda Hz. Peygamber'i mescid'de buldum ve ona selam verdim. 'Bu kim?' dedi. Ben Adî b. Hâtim'im dedim. Hz. Peygamber beni evine davet etti. Vallahi o beni evine götürmekteyken yaşlı bir kadınla karşılaştı. O kadın, ondan durmasını istedi. O da kadının bu isteği üzerine durup, uzun bir süre onu dinledi. İçimden, 'Vallahi bu hükümdar değildir' dedim. Sonra evine girene kadar yürümeye devam etti. Eve girince içi lifle dolu deriden bir yastığı aldı ve oturmam için bana uzattı, 'Bunun üzerine otur!' dedi. Ben, 'Hayır sen otur' dedim. Bunun üzerine, 'Sen oturacaksın!' diye ısrar edince, onun üzerine oturdum. Hz. Peygamber ise yere oturdu."* Hz. Peygamber'in bu alçakgönüllülüğünü gördükten sonra Adî b. Hâtim Müslüman olmuştur.⁶⁹

Yahudiler, münafıklar ve Kureyş müşrikleri tarafından yapılan propagandaların etkisi altında kalarak Hz. Peygamber ve Müslümanlara düşmanlık yapan birçok kimse bulunmaktaydı. Yukarıda isimleri geçen geçen Sümâme ve Adî Hz. Peygamber ve İslâm toplumunu yakından, gördükten sonra, inanmayanların Hz. Peygamber, Müslümanlar ve dinleri hakkında yaptıkları bütün kötü propagandaların etkisinden sıyrılmış ve onlar gerçek resmi görüp Müslüman olmuşlardır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Sümâme'yi koşulsuz ve karşılıksız serbest bırakması ve Adî'yi evinde ağırlayıp ona ikramda bulunması, kuşkusuz onları etkilemiş ve duygularını değiştirmiştir. Kaynaklarımızda yer alan bu ve benzeri rivayetlere bakıldığında ıslâh faaliyetinin sadece sözle değil, daha çok duygularda köklü bir değişim olduğudur. ıslâh süreci duygularda dönüşüm-

⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sirtü'n-Nebeviyye*, 4/145-146; Halebî, *İnsânül-'uyûn*, 3/374-375.

ler meydana getirmelidir. Bundan dolayı mesele süslü sözler söylemek ve bedenle yapılan bazı ritüeller icra etmek değildir. Asıl mesele kalpte ve duygularda nefreti aşka, kin ve düşmanlığı sevgiye dönüştürecek içsel bir değişimdir. Sümâme'nin yukarıda zikredilen sözlerinden de zaten bu açıkça anlaşılmaktadır.

Kısaca Hz. Peygamber söz ve davranışlarıyla insanları eğittiği gibi güzel ahlâk ve muamelesiyle de onları eğitmiştir. Yeni Müslüman olan Mu'âviye b. Hakem es-Sülemî (ö.?) Hz. Peygamber'in o eşsiz muamelesini şöyle anlatmıştır: “Resûlullah ile birlikte namaz kıldığım sırada cemaatten biri hapşırdı. Ben de ‘Yerhamukellah’ dedim. Oradakiler bana kızgın bakışlarla baktılar. Ben de ‘Size ne oluyor ki, bana öyle kızgın bakıyorsunuz’ dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Onların beni susturmaya çalıştığını anladım fakat susmuştum. Resûlullah namazı kıldıktan sonra, kesinlikle ne ondan önce ne de sonra onun kadar güzel öğreten bir muallim görmedim. Allah’a yemin ederim ki, beni ne dövdü ne azarladı, bana karşı suratını dahi asmadı. Sadece bana *‘Bu namazdır. Onda insan kelimından hiçbir şey yaraşmaz! O, ancak tesbih, tekbir ve Kur’ân okumaktır.’* diye buyurdu.”⁷⁰ Hz. Peygamber'den ne önce ne de sonra onun kadar eğitim ve öğretimde başarılı bir muallimin gelmediği tarihi bir hakikattir. Bu hakikati, günümüzde bile eksilmeyen etki ve yankısıyla tarihin ortaya koyduğunu ona inanan ve inanmayan pek çok kimse ikrar etmektedir.⁷¹

Ahlâkî değerler toplumların hayatında büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla sağlam bir toplumun inşasında ilk temel dayanak ahlâktır. Aralarında ahlâkî kurallar olmadan hiçbir toplumun üyeleri mutlu bir yaşam süremezler. Hz. Peygamber de toplumu ıslâh ederken bir yandan güzel ahlâkî ve kusursuz yaşam tarzıyla örnek olmuş diğer taraftan yüce ahlâkî değerlerin toplumda yerleşmesine büyük önem vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber risâlet'inin gerekçesini *“Ben güzel ahlâkî tamamlamak için gönderildim.”*⁷² sözleriyle beyan etmiş, “müminlerin iman bakımından en mükemmeli kim-

⁷⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sabâbe*, 5/2500; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sabîhi Müslim*, 5/20; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/148.

⁷¹ Gözütok, 2014, 177.

⁷² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mârif, 1936/1355), 10/192.

dir?” Sorusuna “*Ahlâkı en güzel olanıdır.*”⁷³ cevabıyla da güzel ahlâk ile iman arasında sıkı ilişkiye dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber toplumu ıslâh ederken toplumda bulunan ve sağlıklı düşünmelerini engelleyen asabiyet/kavmiyetçilik, ırkçılık, atalarıyla övünme ve kibir gibi câhiliye adetlerini yermiş, onları terk etmeye çağırılmış ve şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar! Allah câbiliye kibrini ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. “Takva sabibi mümin” ve “Bedbaht günabhâr” (ayrımı vardır). İnsanlar Âdem’in çocuklarıdır. Âdem ise topraktan yaratılmıştır.*”⁷⁴ Özetle Hz. Muhammed insanlara hurafelerden arındırılmış bilgiye dayalı, sağlam bir inanç öğreterek ve onları güzel bir ahlakla donatarak ıslâh etmiştir.

Sonuç

Hz. Muhammed peygamber olarak seçildiği sırada yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde siyasî ve dinî açıdan yozlaşmış durumlarla karşılaşmıştır. Yerel düzeyde Mekke’de iktidar, küçük bir gurubun, yozlaşmış bir oligarşinin elinde bulunuyordu. Adaletle hiçbir ilgisi olmayan koşullar dayatan bu sistemde özgürlüğe, istişare ve eşitliğe yer yoktu. Bu sistemde daha çok adaletsizlik ilkedir. Sınıf yasadır ve egemen zümrenin çıkarlarının gözetilmesi hâkim gelenektir. Mekke’de ekseriyet putperestliğe inanırken, bölgede Yahudiliğe ve Hristiyanlığa bağlı olanlar da mevcuttu. Bölgesel düzeyde Araplar uyumsuz ve husumetli kabilelerden ve aralarında önemsiz sebeplerden dolayı uzun ve yıkıcı savaşlar patlak veriyordu. Uluslararası düzeyde ise dünya Fars ve Bizans imparatorlukları arasında bölünmüş bir durumdaydı. Asya, Avrupa ve Afrika’da zulüm ve cehalet yayılmış, halkın malı ve canı birtakım sefih kişilerin ellerinde oyuncak haline gelmişti. Cehalet, bütün şiddetiyle dimağları uyutmuş, tefekkür gücünü yok etmiş, maneviyatı temelden sarsmıştı. Hz. Peygamber’in zuhur ettiği çevrenin sosyal ilişkileri, dinî inançları vb. özelliklerine bakıldığında, onların sağlıklı bir şekilde düşünebilmelerini engelleyen kavmiyetçilik, ırkçılık ve kibir gibi birçok özelliğe sahip olduğu görülmektedir.

⁷³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sabih İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 2/76.

⁷⁴ Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sabih*, 5/389.

Kısaca Hz. Peygamber'in ıslâh metodunun üç önemli hususiyetini ifade edebiliriz. Birincisi; Hz. Peygamber bu durumda olan bu çevrenin insanını, işin kanıttan yoksun nasihat tarafına odaklanmadan akli ölçütler çerçevesinde açık deliller kullanarak, düşünmeye sevk ederek akıllarını doğru bir şekilde kullanmayı sağlamış ve onlarda büyük değişimler gerçekleştirmiştir. İkinci olarak ilmi faaliyetlere büyük önem vermiş, her yerde toplumun eğitimiyle ilgilenmiş ve ilmi esas alarak inanç esaslarını güçlendirmiştir. Topluma bilgisiz inancın olamayacağını öğretmiştir. Bundan dolayı da ona inananlar taklit ve zorlamayla değil, delil, basiret ve farkındalıkla inanmışlardır. Son olarak Hz. Peygamber söz ve davranışlarıyla insanları eğittiği gibi güzel ahlâk ve muameleyle de onları eğitmiştir. O anlattıklarını samimi bir şekilde yaşayarak muhataplarının ruh ve zihinlerinde kalıcı bir etki meydana getirmiştir. O hayatında merhametin, hoşgörünün ve affetmenin en büyük örneklerini vermiş, bunun neticesinde birçok kimse Müslüman olmuştur. Özetle Hz. Peygamber insanlarla iletişim kurarken onların anladığı bir dille konuşmuştur. O insanların akıllarını özgürleştirerek, ruhlarını arındırarak ve yaşamlarını nizam altına alarak ıslâh etmiştir. Hz. Peygamber'in yetiştirdiği sahâbe nesli onun nasıl bir murşid ve muallim olduğunun ve nasıl mükemmel bir ıslâh yöntemi izlediğinin en büyük delilidir. Çalışmada ortaya konulduğu üzere Nebevî ıslâh metodunun çıkış noktası, hedef ve usulleri vahiyle desteklenmiş bir yöntemdir. İlim amel, düşünce ve davranışları kapsayan bu metod, davranışları zahiren düzelttiği gibi realiteye de hükmetmiştir.

Belirtmelidir ki, Hz. Peygamber'in ıslâh metodu iradî, plânlı ve programlıdır. Hz. Peygamber sosyolojik anlamda belli bir toplumsal projeye zuhur etmiş ve o proje çerçevesinde değişimini planlayarak uygulamıştır. Akla hitap etmesi, İlim, amel, tebliğ, şiddet ve zorlamanın olmaması bu metodun en önemli özelliklerinden bazılarıdır. Hz. Peygamber'in putperest bir toplumdan örnek bir toplum oluşturmasının en önemli nedenleri arasında zihniyet ve inançlarında köklü değişimler gerçekleştirirken akıllarına hitap etmesidir.

Hz. Peygamber her hususta örnek olarak insanlığa sunulmuş ancak bunlar içerisinde belki de en güzel ve örnek alınacak en önemli husus onun yaptığı davet ve gerçekleştirdiği ıslâhtır. Müslümanların ıslâh konusunda

Hız. Peygamber'i örnek almalarıyla toplumların saadetlerini sağlamaya yönelik planlı değişimleri gerçekleştirmeleri mümkündür. Hız. Peygamber ve onun yolunu takip eden Müslümanlar yaşadıkları toplumları bu yöntemle ıslâh ettikleri gibi yozlaşma yaşayan çağdaş toplumlar için de uygulanabilir bir yöntem olduğu konusunda şüphe yoktur. Çünkü Nebevî ıslâh yöntemi vahyin rehberliğini izleyen şaşmaz bir ilahi yöntemdir. Bu yöntem zaman ve mekânın gereksinimlerine dair medeni ve farkındalığa dayalı bir model inşa eden bir tecrübe çerçevesinde mücadele verme yöntemidir.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparslan. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: 1992.
- Apak, Adem. *Siyer Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Naşriyat, 2016.
- Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Saîd el-Askerî. *Kitâbü Tashîhi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. Thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sakâfeti'd-Diniyye, 2007.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî. *Ensâbü'l-eşraf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ el-Hüsrevcirdî el- Beyhakî. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve mâ'rifetü abvâli sabibi's-şerî'a*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mâ'rif, 1936/1355.
- Brockelmann, Carl Brockelmann. *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay, 3. bsk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdırrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî. *es-Sünen*. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğni, 2000.
- Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî. *Târibü'l-hamîs fi abvâli enfesi nefîs*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Erul, Bünyamin. *Hadislerin Dili*. 9. Baskı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Gözütok, Şakir. *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*. İstanbul: Nesil Yayınları 2014.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu, 2013.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Bürhâniddîn İbrâhîm b. Ahmedel-Halebî.

- İnsânü'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. thk. Ahmed T'ame el-Halebî. Beyrut: Dâr el-M'arife, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Havvâ Saîd. *er-Resûl sallallâhü 'aleyhi ve sellem*. 2 Cilt. Beyrut: 1979.
- Hekemî, eş-Şeyh Hâfız b. Ahmed Hekemî. *M'âricü'l-kabûl bi şerhi Sülemi'l-usûl ilâ ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Hemmâm b. Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî. *Sabîfetü Hemmâm b. Münebbih*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî ts.
- Heysemî, Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî. *Mecma' i'z-zevâ' id ve menba' i'l-fevâ' id*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu, 2015.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'ab fi ma'rifeti'l-asahâb*. Ammân: Dâru'l-Alâm, 2002.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâr Sahnûn 1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethul-bârî fi şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. thk. Abdulaziz b. Abdillâh b. Bâz, Beyrut: Dâr el-Ma'arife, 1379.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. 2. Baskı. 50 Cilt. (45+5 fihrist). thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sabîh İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb ez-Zühelî, es-Sedûsî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2. Baskı. 4 Cilt. thk. Muhammed Nebil Tureyfi, Beyrut: Dâru's- Sâdır, 2005.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdiddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîrül-Kur'ânî'l'azîm*. 2. Baskı. 8 Cilt. Riyad: Dâru't Taybe, 1999.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 21 Cilt. thk. Abdullâh b. Abdülmühsin et-Türkî. Mısır: Hicr Neşriyat, 1997.

- İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî. *et-Tabakâtul-kebir*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's- Sâdir, ts.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî. *Uyûnü'l-eser fi fûnûni'l-meğazî ve's-semâil ve's-siyer*. 1. Baskı. 2 Cilt. thk. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû. Medine: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhetül-a'yûni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetüs-sahâbe*. 7 Cilt. Riyad: Dâr el-Vatan, 1998.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ' bi ta'rifi hukuki'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfi. *Kitâbü'l-Esnâm*. Kahire: ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Luvîş Şeyho. *Şu'arâ'ü'n-Nasarâniyye kable'l-İslâm*. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1991.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdî el-Belhî. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi Kur'âni'l-Azîm*. Dubai: Merkez el-Mâcid li's-Sakâfe ve't-Turâs, 2006.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetül-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc fi şerhi Sahibi Müslim b. Haccâc*. 2. Baskı. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyye, 1973.
- Sırma, İhsan Süreyya. *İslâmî Tebliğün Örnek Halifeler Dönemi*. 26. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları 2017.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî. *Tefsîrüş-Şi'râvî*. 25 Clit. Beyrut: Ahbâru'l-Yevm, 1991.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî. *Subulül-hudâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd*.

- 12 Cilt. thk. Abdülaziz Abdülhak Hilmi. Kahire: Cumhuriyetü Mısır el-Arabiyye Vezâretü'l- Evkâf, 1997.
- Şibli, Mevlânâ Numânî. *Son Peygamber Hazreti Muhammed*. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Şulul, Kasım. *İbn Haldûn'a Göre İslâm Medeniyeti*. 4. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî. *el-Mu'cemül-evsat*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.
- Taylan, Necip. "Bilgi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/157-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmi 'u's-sahib*. 2. Baskı. 5 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Neşriyat, 1975.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: 1966.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrazak el-Hüseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. thk. Mustafa Hicazî, Kuveyt: Matbatü Hükümeti Kuveyt, 2001.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî. *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta' İmam Mâlik*. 4 Cilt. thk. Fuâd Abdülbaki. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2015.